

Marnäs-Posten

Nr 8

Utgiven av : Ludvika Hembygdsförening, Nils Nils Gata 7,
771 00, Ludvika. Tel.: 0240 - 100 19.

LUDVIKAS ÄLDRE BEBYGGELSE.

Namnet Ludvika förekommer så vitt man vet för första gången år 1539 i en så kallad jordbok. Det stavades då Lodwika. Man började nämligen tidigt föra böcker över vem som ägde vad i fråga om jorden. Först omkring 100 år senare började man föra böcker om människorna och anteckna när de föddes, gifte sig, fick barn och när de dog. I Grangärde församling börjades denna kyrkobokföring år 1628. Att man först började föra jordböcker och sedan med kyrkoböcker hänger helt säkert samman med att inkomsten av jorden beskattades av staten och där för var det av ekonomisk betydelse för kronan att det fanns böcker som visade vem som ägde jorden.

Av nämnda jordbok från år 1539 framgår att det fanns två gårdar i Ludvika, en bergsmansgård och en kronogård. De antages ha legat vid Lyviken. Dessa gårdar skulle alltså ha varit den allra första bebyggelsen i Ludvika.

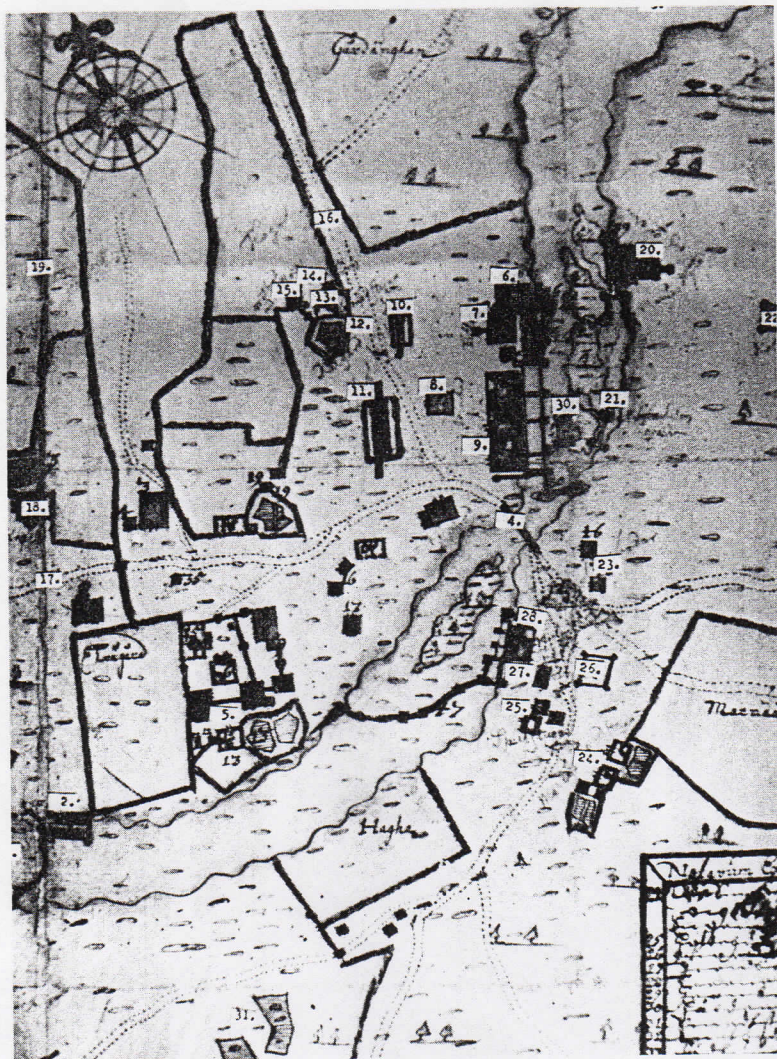
Det kan dock inte uteslutas annat än att primitiva bostäder kan ha funnits på de få platser där fornyfynd har påträffats. Detta är dock endast på ett par ställen. Föremål från stenåldern har sålunda påträffats vid Väsmans strand vid Storgårdsnäset och vid stranden av Östansbotjärn vid Jägarnäsvägen mellan BIAB och Jägarnäsbadet. Östansbotjärn har säkerligen en gång varit mycket större och stranden har legat närmare Jägarnäsvägen än nu.

Marnäs hytta anlades tidigt det vet man men inte hur tidigt den anlades. I gamla handlingar betecknas den som urminnes. Den anges i alla sammanhang som bergsmanshytta och det finns således skäl att antaga att det fanns bergsmän i Marnäs mycket tidigt som anlade denna hytta. Marnäs tillhörde på den tiden Norrbärke församling.

År 1550 började Ludvika kronobruks första smedja anläggas vid Ludvika ström. Den antages ha blivit färdig år 1552. Det måste då ha funnits någon hytta igång som kunnat leverera utgångsmaterial för smidet. Det finns många hyttor som betecknas som urminnes, till exempel Marnäs, Gonäs, Norrvik, Persbo nedra. Vilken hytta som levererat gjutjärn till Ludvika kronobruk vet vi ej.

År 1558 byggdes den första hyttan till Ludvika kronobruk och 1584 nämnes att

utbetalningar gjorts för 88 dagsverken för uppsättning av en ny järnhytta vid Ludvika hammare. Av en karta över Ludvika ström från år 1676 framgår att en

Figur 1. Del av karta över Ludvika ström från år 1676. Kartan är den äldsta kända över detta område. Originalen finns på Ludvika Herrgård. Totalt fanns sex fördämningar för drift av vattenhjul. Fotonummer 11 - 88 : 16.

1. Vatten från Väsman, rinnande till Gårångern. 2. Andra fördämningen i strömmen, troligen för drift av ett sågverk. 3. Strömmens utlopp i Gårångern. 4. Forsbron på ungefär samma ställe som nu. 5. Kungsgården. 6. Ludvika kronobruks kvarn. 7. Ludvika kronobruks hytta. 8. Järnbod. 9. Ludvika kronobruks smedjor. 10. Lilla kolhuset. 11. Stora kolhuset. 12. Kolgård. 13. Fåhus. 15. Matbod med källare. 16. Väg mot Håksberg och Grangärde. 17. Vinterväg till Grangärde. 18. Ludvikas första kapell. 19. Carhålhaga med björk och alskog. 20. Marnäs bergsmanshytta. 21. Marnäs kvarn. 22. Kolhus för Marnäs hytta. 23. Järnbodar för Marnäs hytta. 24. Smedstugor för Marnäs hytta. 25. Smedstugor. 26. Kålgård. 27. Kolhus. 28. Marnäs bergsmanssmedja. 29. Väg, överensstämmer närmast med gatan framför kyrkan. 30. Hus på en ö i strömmen. kan vara tvättstuga, badhus eller bådadelar.

hytta legat vid strömmens norra sida nedanför brukets smedja. Om detta varit den först uppförda eller den sist uppförda vet vi inte. Vi vet inte med bestämdhet var den andra hyttan legat. Enligt gamla hörsägner skulle den ha legat vid strömmens södra sida mitt emot herrgården. Här finns en gammal genomborrad trästock som sticker fram ur slänten mot kyrkogården. Denna stock som skulle kunna vara en pumpstock skulle alltså på ett eller annat sätt ha tillhört hyttan.

Om Ludvika bruk har det både sagts och skrivits att Gustaf I Wasa lät uppföra denna avläggning för att tillverka krigsmaterial - Kanoner och kulor. I Grangärdes gamla sigil finns en kula och detta har givit stöd för påståendet. Att det tillverkats kulor kan nog vara riktigt men att det tillverkats kanoner torde säkerligen vara felaktigt.

De första kanonerna som tillverkades av järn tillverkades betydligt senare och då göts de av järn från två hyttor. Detta gjordes för att få tillräcklig kvantitet järn till kanonen.

Påståendet att det gjutits kanoner vid Ludvika kronobruk kan mycket väl vara en felaktig slutsats som dragits av ordet krigsmaterial.

Nils Hedberg har i Jernkontorets Analer år 1920 sidan 355 angivit en del uppgifter ur efterlämnade räkenskaper för åren 1580 - 1593 om den tid Ludvika kronobruks hytta var i drift, förbrukade råvaror och tillverkat tackjärn. Uppgifterna återgivas i nedanstående tabell:

Tabell 1.

År	1580	1581	1585	1586	1587	1588	1589	1590	1591	1593
Blåsningsdygn	12	12	18	20	28	18	16	18	12	24
Lass malm	78	74	108	160	120	134	110	192	87	180
Lass lim	-	-	10	15	30	12	8	8	8	20
Stigar träkol	120	150	243	246	378	240	194	252	144	264
Tackjärn Skeppund	60	40	60	81	80	81	55	76	38	87

Anmärkingar:

1. För åren 1580 - 1581 uppgives malmkvantiteten i "halvtunnen", därefter i lass. Någon uppgift om storleken av dessa mått har ej kunnat erhållas.
2. Kalk benämndes förr lim.
3. Siffrorna för tackjärnskvantiteten har avrundats till hela tal.
1 skeppund = 170 kg.

Vid "Hammaren" färskades tackjärnet till stångjärn, vilket oftast uppgavs i följande tre slag: smått stångjärn, grovt stångjärn och formplåt, av vilket formor tillverkades. Vidare tillverkades varjehanda verktyg på platsen. För år 1585 anges sålunda följande:

Är tillsmitt av 22 lispund stångjärn vid Ludvika hammare till allehanda nödtröft. (1 lispund = 8,5 kg.) 4 Hammarsmedsformor, vikt 2 lispund, tänger av 4 lispund, 1 ny räcketång, vikt 1 lispund, 20 järnkilar, vikt 3 lispund, 2 hammarbläck, vikt 3 lispund, 2 stampar, 2 tänge hakar, 2 håll skålar, 24 "fatt spiell" och 14 "Kolletinnar".

Vidare uppgives att driften år 1587 utvidgades ytterligare då man detta år satte upp en "Såge Quarn", det vill säga ett vattendrivet sågverk.

Rostning omnämnes för första gången år 1593, då omtalas hur mycker rostved som åtgår för malmens rostning vid hyttan i Ludvika. Till 180 lass järnmalm och 20 lass lim uppgives åtgå 16 stavrum rostved. Samtidigt anges att till 137 1/2 stigar kol uppkolas 110 stavrum kolved.

I gamla skrifter omtalas att Ludvika bruks hytta år 1680 flyttades till Krabb-sjön. Anledningen anges inte men det torde vara tillgången på skog som föranledde flyttningen. Skogen förbrukades snabbt på 1600-talet. Enorma mängder gick åt för kolning och dessutom förekom svedjebruk samt skogsavverkning för andra ändamål, inte minst för tillmakningen vid gruvbrytningen.

Det var en för sin tid stor industri som växte upp kring Ludvika ström: Ludvika kronobruk med hyttor, hammare, sågverk med kolhus och annan bebyggelse samt Marnäs hytta med smedja, kolhus, smedsbostäder och annan bebyggelse. Ett

stort vattenhjul i strömmen lämnade via konstgångar kraft till pumpar vid en gruva intill gamla vägen till Grangärde. Denna var i drift på 1920 - talet.

I dag återstår på Hammarbacken en del bruksbostäder. De tillhör säkerligen ej den tidigare bruksperioden utan snarare den senare. Husen är grupperade i två rader längs en bruksgata som dock ej har något namn men som med all rätt borde kallas Bruksgatan. De två östligaste är byggda av slaggsten och torde utan tvivel vara äldst. De övriga är byggda av trä i två våningar och enligt vissa uppgifter skulle de vara byggda så sent som på 1900 - talets början. Slaggstenshusens antal torde från början ha varit tre. Detta framgår av ett foto från år 1870. Se nedan:

Foto av Ludvikas industriområde från 1870, taget från Ludvika bruks skola högst uppe på Hammarbacken.

Bild 2.

1. Ludvika kyrka. 2. Ludvika Herrgård med sina två flyglar. 3. Tre envånings bruksbostäder av slaggsten. 4. Bruksbostäder av trä. 5. Bruksgatan. 6. Stånggång från ett vattenhjul vid strömmen till pumpar i en gruva vid sidan om gamla vägen till Grangärde. 7. Sockenstugan. 8. Kyrk - kvarteret skymtar i lövverket. 9. Stora kolhuset. 10. Skrasselforsen med sina två små flyglar. 11. Hus på Prästgårdsg. 12. Bryggeriet. 13. Ludvika ström. 14. Gamla forsbron av trä. 15. Brukets smedja. 16. Det så kallade Gnisterhuset. 17. Gamla landsvägen till Håksberg och Grangärde. 18. Smedjebacksbanan passerade i skogen bakom kyrkan och framför Sockenstugan. 19. Högberget. Fotonummer 11 - 88 : 24 + 9 - 49 : 17.

Bild 3. Detta gamla envånings trähus med så kallad välling - klocka och utvändig trappa till vinden har legat högst upp i östra raden men är sedan lång tid nedrivet. Det stod dock kvar vid sekelskiftet.

Bild 4. Tvåvånings träbyggnader på Hammarbacken. Gaveln vetter mot norr och långsidan mot väster. Till vänster om byggnaderna finns Bruksgatan och där syns även något av de vita slaggstensbyggnaderna. På långsidan syns en veranda med fyra dörrar. En likadan veranda fanns på husets andra långsida mot bruksgatan. Foto: N. G. Håkansson våren 1973. Fotonummer 9 - 73 : 34.

Enligt en tidningsartikel fanns på Hammarbacken vid sekelskiftet endast de vita kasernerna och en röd kåk med klocka på gaveln och intill detta ett svinhus, där hyresgästerna kunde spara ihop till lite julmat. Så fanns det förstås ett gemensamt hus för hyresgästernas bekvämlighet. Där skedde ingången genom en låg dörr och huset var gemensamt för män och kvinnor utan mellanväggar eller annan lyx. Enskilda sittplatser kom först när de sexkantiga dassen byggdes i samband med de stora röda kasernerna år 1905.

Bild 5. Uthus och ett sexkantigt uthus i nedre delen av den västra raden. Dessa sexkantiga dass kallades karuseller. När dessa och de stora röda bostäderna var färdiga ansågs det ha blivit någorlunda mänskligt på Hammarbacken.

Till höger om dessa uthus ligger det gamla sädesmagasinet. Fotonummer 9 - 74 : 23.

Det skulle ha varit mycket intressant att känt till dessa gamla bostäder något mera och det skulle varit ännu roligare att veta mera om de personer som bott här. Det enda vi vet är att det varit bruksarbetare, smeder och andra som tagit sina fäders arbete och som också i många fall låtit det gå i arv till kommande generationer.

Bild 6. Nedre huset i östra raden, ett av de två husen av slaggsten som ännu finns kvar. Här bodde Norman i rummet med södra fönstret, på gaveln hade familjen Björk sin lägenhet, i mitten bodde familjen Eriksson och längst till vänster fanns Björklunds lägenhet.

Ludvika i oktober 1974.

Nils Göte Håkansson.